

даному науковому напрямку становитимуть пошуки практичних методів оптимізації навчання читання нот з аркушу шляхом взаємозв'язку свідомого психічного керування процесом виконання взагалі (в тому числі і читання нот з аркуша) з прийомами відтворення інтонаційно-процесуальної сутності музики, що, на нашу думку, сприятиме створенню оптимальних умов навчання: тісний контакт з особливостями психофізіологічного „Я”, зацікавленість предметом шляхом поширення музичного світогляду, достатність виконавського рівня та „комфортність” відчуттів за інструментом.

Література

1. Запорожец А.В. Развитие эмоциональной регуляции действий у ребенка. / Избр. психологические труды. – М.: Педагогика, 1986. – 270с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: АПН РСФСР, 1959. – 493с.
3. Назаров И.Т. Основы музыкально-исполнительской техники и метод ее совершенствования. – Л.: Музыка, 1969. – 134с.
4. Костюк Г.С. К вопросу о психологических закономерностях // Вопросы психологии, 1955 - №1. – С.18-28.
5. Костюк Г.С. Педагогічне керівництво психологічним розвитком особистості. / В кн. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа - 1989. – С.74-86.
6. Шинкарьук А.І. Функціональні особливості взаємовпливу моторики і психіки. // Педагогіка і психологія. – 2001. - №1. – С.34-42.

І.Ю.Серьогіна

ХАРАКТЕРИСТИКА САМОКОНТРОЛЮ УЧНІВ ЯК КОМПОНЕНТА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статтє рассматривается характеристика самоконтроля учащихся как компонента их учебно-познавательной деятельности, представлены виды и структурные звенья учебного самоконтроля.

The article deals with the characteristic of the self-control of pupils as a component of their instructional and cognitive activity, there are represented the kinds and the structural links of instructional self-control.

Соціальні зміни, що відбуваються в нашій державі, висувають нові завдання в системі освіти, передбачають упровадження в педагогічний процес нових технологій навчання, сприяють використанню результатів науково-педагогічних досліджень. Демократизація суспільного життя вимагає виховання освіченої, творчої особистості, що здатна самостійно та ефективно коригувати та виконувати завдання, які постають у процесі життєдіяльності. У таких умовах з'являється об'єктивна необхідність формування самостійної, активної життєвої позиції школярів шляхом залучення їх до самоуправління навчальною діяльністю. Тому формування в учнів умінь та навичок самоконтролю в процесі навчання вважаємо вкрай необхідним.

У ході нашого дослідження було з'ясовано, що більшість вчителів недостатньо звертають увагу на організацію самоконтролю учнів як компонента їх навчально-пізнавальної діяльності. На нашу думку, це викликано відсутністю знань та методичних посібників з даної проблеми.

Мета нашої статті – проаналізувати наукові дослідження, присвячені формуванню самоконтролю в учнів у процесі навчання і надати характеристику умінь самоконтролю школярів як компонента їх навчально-пізнавальної діяльності.

У своєму дослідженні ми спирались на теоретичні положення видатних педагогів – А.М. Алексюка, Ш.А. Амонашвілі, Ю.К. Бабанського та психологів – П.Я. Гальперіна, Л.М. Деркач, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Нікіфорова.

Як свідчить аналіз підручників і навчальних посібників з педагогіки, самоконтроль не розглядається як ланка навчального процесу, лише в окремих з них звертається увага на важливість зворотного зв'язку в процесі навчання учнів і визначається оцінно-результативний компонент навчання, що припускає контроль того, хто навчається, за правильністю виконання

навчальних операцій, точністю відповідей (А.М. Алексюк, Ю.К. Бабанський, С.Ф. Збандуто, В. Оконь, М.Д. Ярмаченко).

Перші дослідження з самоконтролю відносилися до навчання учнів умінням виявляти та виправляти свої помилки при читанні, письмі та рішенні задач (Т.І. Гавакова, Б.П. Єсіпов, Л.В. Жарова та ін.). Деякі автори розробляли технічні засоби для самоконтролю трудових процесів і методик у використанні їх при навчанні (Г.С. Нікіфоров, О.Ф. Федорова).

Аналіз вітчизняної психолого-педагогічної літератури показав, що в дослідженнях проблеми самоконтролю є різні підходи до визначення його сутності. Одні вчені розглядають самоконтроль як рису особистості, її властивість перевіряти власні дії, вчинки в діяльності та поведінці (Н.І. Борішевський, Т.І. Гавакова, А.К. Сердюк, Г.О. Собієва та ін.). Інші визначають самоконтроль як невід'ємний компонент процесів самоврядування чи саморегулювання людини що є найвищою мірою складної системи (А.С. Линда, Г.С. Нікіфоров та ін.). Група авторів виокремлюють самоконтроль як навчальну діяльність, що дозволяє здійснювати відображення відповідності чи невідповідності досягнутих результатів наміченим цілям, а також виправляти допущені помилки (Н.М. Гнедова, В.С. Іванова, А.Я. Соколова, С.П. Тищенко та ін.). В цій діяльності самоконтроль визначається як необхідний елемент самостійної роботи учнів, що спонукає їх до охайного виконання навчальних завдань, що дозволяє усунути помилки, які допущені, усвідомлювати зміст навчального матеріалу, з яким вони працюють, і давати об'єктивну оцінку результатам виконаної роботи (І.В. Дорно, Л.В. Жарова, А.С. Линда, Ю.О. Овакімян, Г.А. Собієва, Ю.В. Бабаків та ін.); як засіб підвищення ефективності навчального процесу (Л.Д. Родрігес), підвищення успішності навчально-пізнавальної діяльності (Є.П. Бончарова); як оцінне уміння, сформоване в оцінній діяльності учнів (Ш.А. Амонашвілі, Ц.Т. Бебрішвілі, Т.І. Шамова та ін.).

Незважаючи на наявні дослідження питань оцінної діяльності, самоорганізації особистості, практично залишаються не розкритими шляхи організації самоконтролю учнів як

компонента процесу навчання в їхній навчально-пізнавальній діяльності.

Розглядаючи характеристику навчального самоконтролю відмітимо, що самоконтроль є одним з найважливіших факторів, що забезпечує самостійну діяльність учнів. Ми визначаємо самоконтроль як уміння індивіда перевіряти самого себе, свою роботу й поведінку, виявляти та самостійно виправляти свої недоліки й помилки. Тобто самоконтроль є синтетичною властивістю особистості, тісно пов'язаною з пізнавальною та емоційною сферами психічної діяльності людини, але слід зазначити, що найтісніше він пов'язаний з волею людини, бо для його здійснення потрібна свідома регуляція особистістю своїх дій та вчинків. Встановлено, що психологічна сутність самоконтролю полягає у "зіставленні", "співвіднесенні" виконуваних дій зі "зразком", з "поставленою метою", із "запропонованими вимогами". Таким чином, можна сказати, що дія самоконтролю складається в зіставленні відтвореної школярем дії та її результату зі зразком через попередній образ.

У ході самоконтролю учні виконують розумові і практичні дії по самооцінці, корегуванню й удосконаленню виконуваної ними роботи, опановують відповідні уміння і навички. Крім того, самоконтроль сприяє розвитку мислення.

Будучи якістю особистості та умовою прояву її самостійності та активності, самоконтроль у той же час є складовою частиною, необхідним компонентом усіх видів навчальної і трудової діяльності. Він необхідний не тільки при виконанні самостійної роботи, але і при виконанні завдань на всіх попередніх стадіях, починаючи зі спробних дій, чинених під зовнішнім керуванням. Завдяки самоконтролю школяр остаточно опановує визначеним способом дії. Велике значення має самоконтроль при виконанні самостійної роботи на уроці, тому що етапи її проведення можуть контролюватися тільки самим виконавцем. Будь-яка самостійна робота не може бути виконана без самоконтролю. Учні повинні проводити самоконтроль на різних етапах виконання самостійної роботи на уроках та вдома.

Як і поняття самоконтролю, його функції в психолого-педагогічній літературі трактуються по різному. У ряді наукових праць самоконтроль розглядається у вузькому плані, як спосіб фіксації стану виконуваної роботи та встановлення її якості, як самооцінка діяльності, поведінки. Регулювання й удосконалення своїх дій та їх результатів в процес самоконтролю не включаються. Під самоконтролем розуміється критичне відношення учнів до своєї поведінки, своїх дій та дій товаришів.

Віднесення до самоконтролю тільки функцій реєстрації стану виконаної роботи й оцінки своєї діяльності, поведінки (на основі раніше засвоєного зразка), без активної участі особистості в їхньому регулюванні і виправленні не можна визнати правильним. Відсутність корекції неминуче призводить до незавершеності самоконтролю, зниженню його ефективності та гостроти самооцінки. Тому до самоконтролю варто включити не тільки оцінну функцію, але й регулювання учнями своєї діяльності і поводження, виправлення і виявлення помилок і внесення коректив, раціоналізацію й удосконалення виконуваної роботи.

Включені в зміст самоконтролю контрольньо-оцінна і регулювальна функції відносяться не тільки до процесу і результату виконуваної роботи, але і до її планування.

До самоконтролю можна віднести:

- увагу до результатів своєї роботи, її умовам, прийомам;
- спостереження за ходом роботи по її показникам: швидкості, точності застосованих прийомів;
- розумові операції: насамперед, аналіз результатів спостереження, установа причинної залежності наявних недоліків від зовнішніх умов і від самої людини;
- точну та своєчасну реакцію на помічені недоліки в роботі, яка виражається в їх виправленні.

Таким чином, одним з елементів самоконтролю є удосконалення виконавцем своєї діяльності, участь його в рішенні творчих завдань. Самоконтроль є складовою частиною усіх видів навчальної діяльності і здійснюється на всіх етапах її виконання. Він виключає в себе почуттєві, розумові і рухові

компоненти діяльності, що дозволяють учню на основі поставленої мети, наміченого плану і засвоєного зразка стежити за своїми діями, результатами цих дій і свідомо регулювати їх. При цьому в ході самоконтролю оцінюється доцільність і ефективність самого процесу виконання роботи, наміченого плану і вже здійсненого регулювання.

Загальну еволюцію самоконтролю можна уявити в такому вигляді: спочатку учні можуть контролювати себе лише по готових зразках, пред'явлених вчителем. Контроль спрямований на основну дію як на свій об'єкт, природно, тільки впливає за ним. Самоперевірка на основі наявних знань стає доступною школярам пізніше, коли накопичується визначений багаж добре закріплених прийомів і операцій. Контроль починає усе більше збігатися з основною дією і, нарешті, навіть випереджати її. З кінцевого результату дії самоконтроль поступово поширюється на усе більш ранні фази діяльності, при цьому він "скрізь збігається з нею по основному змісту й усе менш відокремлюється від неї по помітному для суб'єкта часу" [3,37]. Природно, що на цій заключній стадії для будь-яких спостережень контроль виступає просто як спрямованість та зосередженість на об'єкті, як уважне обстеження ситуації і таке ж уважне використання основної дії.

Отже, зміни самоконтролю виявляються й у тім, що спочатку він спрямований на результат діяльності і лише поступово виробляється уміння контролювати і сам процес діяльності. Змінюється самоконтроль і в іншому відношенні: змінюється зміст контрольованих дій.

Відповідно до рівня сформованості дії контролю, виділяють кілька видів самоконтролю. Як правило, в навчальній діяльності переважає контроль за результатами, так званий підсумковий контроль. Це первинна і найпростіша форма самоконтролю, що опановується учнями. Його функція складається у співставленні результату із заданим зразком, тобто відбувається перевірка. У процесі перевірки учні переконуються, що відповідь задовольняє усім вихідним умовам, у протилежному випадку рішення проведене невірною.

Наступним видом самоконтролю є післяопераційний самоконтроль, його функція складається у виявленні повноти, правильності і послідовності зроблених дій. Цей вид контролю в психолого-педагогічній літературі визначається як покроковий. Він у першу чергу звертає увагу учнів на спосіб здійснюваних ними дії.

Ще більш складною формою контролю є прогнозуючий контроль. Він дає можливість передбачати результати ще не здійсненої дії суб'єкту діяльності, який вчиться. Програючи у внутрішньому плані послідовність дій, необхідних для рішення навчальної задачі, прогнозуючи можливі результати діяльності, учні за допомогою цієї форми контролю можуть виділити найбільш важкі етапи рішення навчальної задачі, намітити шлях свого удосконалення. "Антиціпіруючі дії, що складають основу прогнозуючого контролю, сприяють виробленню учнями індивідуального стилю діяльності, оптимальному використанню ними своїх можливостей, і виступають як найважливіший підсумок і показник сформованості навчальної діяльності" [7,108]. Цей вид контролю несе на собі функцію "визначення учнями загальної стратегії навчальної діяльності"[7, 108].

Класифікація самоконтролю проводиться також на основі інших ознак. За вхідними у нього елементами розрізняють самоконтроль, що констатує і корегує; за способами одержання інформації про протікання виконуваної операції- безпосередній і опосередкований контроль; за типом, які органи почуттів беруть участь в оцінці виконуваної операції, виділяють м'язово-руховий, зоровий, слуховий, комбінований. Існує також класифікація самоконтролю за формами організації роботи учнів. Зупинимося на ній докладніше. Відповідно до цієї класифікації самоконтроль поділяється на фронтальну, індивідуальну та взаємну перевірки. При фронтальній перевірці проводиться колективний розбір правильності написаного тексту, виконаної справи, задачі, вирішеної в класі чи вдома, виготовленого виробу і т.д. У ході цієї перевірки учні розбирають допущені помилки, причини їх появи і шляхи усунення, знайомляться зі способами реалізації самоконтролю, обговорюють і оцінюють речення своїх товаришів по

виправленню помилок. Така форма є найбільш простою і застосовується, як правило, для початкового навчання учнів самоконтролю.

Взаємний контроль проводиться під час перевірки письмових і графічних робіт, виробів і т.д., а також при рецензуванні усних відповідей і повідомлень. Учні обмінюються роботами, і кожний з них виступає в ролі рецензента. Вони повинні визначити допущені їх товаришем помилки, пояснити їх причини, способи виправлення і попередження при виконанні аналогічної роботи. Взаємний контроль дозволяє поглибити знання й уміння учнів, сприяє розвитку уваги, відповідального відношення до справи, формуванню навички самоконтролю. Це більш висока форма дії контролю, що являє собою засіб навчання учнів самоконтролю.

До індивідуального контролю відносяться усі види самоконтролю, проведеного по етапах виконуваної діяльності. Це основна і найбільш складна форма самоконтролю. Кожний виконує всі його елементи самостійно.

У структурі самоконтролю можна виділити наступні ланки:

- з'ясування учнями ланцюга діяльності і первісне ознайомлення з кінцевим результатом і способами його одержання, з якими вони будуть порівнювати застосовувані ними прийоми роботи й отриманий результат. В міру оволодіння даним видом роботи, знання зразків буде поглиблюватися й удосконалюватися;
- співставлення ходу роботи і досягнутого результату зі зразками;
- оцінювання стану виконуваної роботи, встановлення й аналіз допущених помилок і виявлення їхніх причин (констатація стану);
- корекція роботи на основі даних самооцінки й уточнення плану її виконання, внесення удосконалень.

Відповідальним моментом у навчанні учнів самоконтролю є з'ясування мети діяльності й ознайомлення зі зразками, по яких вони будуть порівнювати застосовані способи виконання роботи й отриманих результатів. Дуже важливо із

самого початку дати учням вичерпні вказівки щодо правильного виконання майбутньої роботи й ознайомити їх зі зразками для звірення.

Отже, наша стаття присвячена мало розробленому в психології та педагогіці питанню про характеристику навчального самоконтролю учнів.

Розглянувши різні підходи вчених-дослідників, ми визначаємо самоконтроль як діяльність, основне призначення якого полягає в тому, щоб:

- своєчасно попереджувати про помилки в навчанні;
- регулювати навчальний процес та удосконалювати його;
- порівнювати задану програму діяльності з фактичним результатом.

При цьому ми диференціюємо діяльність вчителя /зовнішній контроль/ та діяльність учня /тобто самоконтроль/. Таким чином, контроль та самоконтроль у навчальній діяльності виступають як дві взаємодоповнюючі форми зворотного зв'язку. Це дає нам підставу сформулювати визначення самоконтролю як діяльності особистості, яка націлена на планування, порівняння, зіставлення дії та її корекцію [5,19].

Численні факти спостереження педагогів і психологів, пов'язані з уроками в середніх загальноосвітніх школах, свідчать про те, що в педагогічній практиці виробленню в кожного учня необхідних навичок самоконтролю приділяється вкрай недостатньо уваги, а нерідко воно повністю відсутнє. У той час як і при відмінних знаннях теорії й умінні застосовувати її не можна цілком гарантувати себе від помилок, і школярі, навіть знаючи як важливо контролювати себе, не завжди виконують дію самоконтролю. Тому вони мають потребу в спеціальному спонуканні, щоб самоконтроль мав місце в їхній навчальній роботі, щоб вони зверталися до способів дії, зверталися до зразка дії. Отже, як бачимо, значення формування в учнів умінь та навичок самоконтролю є величезним. Без нього неможлива творча діяльність. Виховання навички самоконтролю в учнів має велике значення для міцного і свідомого засвоєння знань,

для становлення самостійної особистості, здатної до постійного самовдосконалення та самовиховання.

Література

1. Батий Ю.Ю. Самоконтроль учащихся при выполнении заданий //Начальная школа. - 1979. - №4.
2. Возрастные возможности усвоения знаний /Под ред.Д.Б.Эльконина, В.В.Давыдова- М.: Просвещение, 1966.
3. Гальперин П.Я., Кабыльницкая С.Л. Экспериментальное формирование внимания- М.: Издательство Московского университета, 1974.
4. Деркач Л.М. Психологические основы самоконтроля учащихся в процессе обучения иностранным языкам. Автореф. дис...д-ра психол. наук: 19.00.07 / АПН Украины; Институт психологии. — К., 1994.
5. Кузнецов В.И. Контроль и самоконтроль – важные условия формирования учебных навыков //Начальная школа. - 1986. - №2,
6. Никифоров Г.С. Самоконтроль человека. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1989.
7. Формирование учебной деятельности школьников /Под ред. В.В.Давыдова- М.: Педагогика, 1982.

Н.І.Зеленкова

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті автор розглядає шляхи формування пізнавальної самостійності старшокласників у навчальному процесі.

The article deals with the ways of forming of cognitive independence of senior pupils during process of training.

Формування самостійності школярів – одна з важливих проблем у сучасній дидактиці. Без її наукового рішення неможливе виховання творчої особистості, здатної нестандартно вирішувати завдання, які стоять перед нею.

Розглядаючи розвиток творчих уявлень про самостійність школяра в педагогічних дослідженнях, ми не